

ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ОСОБИ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Єфімов М. М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Наукова стаття присвячена висвітленню деяких аспектів розслідування злочинів проти моральності. Розглядаються організаційні й тактичні особливості пред'явлення для впізнання в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії. Акцентується увага на підготовчих заходах до проведення визначеної слідчої (розшукової) дії.

Научная статья посвящена рассмотрению некоторых аспектов расследования преступлений против морали. Рассматриваются организационные и тактические особенности предьявления для опознания в уголовных производствах этой категории. Акцентируется внимание на подготовительных мероприятиях к проведению этого следственного (розыскного) действия.

The scientific article is devoted illumination of some aspects of the investigation of crimes against morality. The organizational and tactical especially of the producing for identification at the investigation of this crime are examined. The focus is on preparatory measures for conducting a certain investigative (search) action.

Ключові слова: моральність, слідча (розшукова) дія, пред'явлення для впізнання, підготовчий етап.

Постановка проблеми. Організаційно-підготовчі заходи до слідчих (розшукових) дій є обов'язковою умовою їх оптимального проведення. Чим складніша процесуальна дія – тим більше зазначених заходів слід провести для підвищення її ефективності. Серед найбільш важких дій у плані організації та підготовки є пред'явлення особи для впізнання. Адже до її проведення в будь-якому випадку залучається велика кількість осіб. Під час розслідування злочинів проти моральності пред'явлення особи для впізнання ще більше ускладнюється. Оскільки для більшості досліджуваних правопорушень характерною є взаємодія двох та більше осіб, які бачать один одного, певні речі, об'єкти в перший і, можливо, в останній раз, та за умови порушення певних моральних та суспільних норм. З огляду на це підготовчий етап зазначеної слідчої (розшукової) дії в розрізі вчинення злочинів проти моральності обов'язково потребує розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що окремі аспекти сутності, підготовки та тактики пред'явлення для впізнання розглядали такі вчені, як О.Я. Гінзбург, В.І. Галаган, М.О. Головецький, А.В. Дулов, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, А.Р. Ратінов, М.В. Салтевський, Л.Д. Удалова, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько та інші. Та в їх працях не приділено достатньої уваги характеристиці досліджуваної процесуальної дії під час розслідування злочинів проти моральності. У свою чергу, в цих випадках, як зазначалося вище, є певна специфіка щодо здійснення відповідних підготовчих заходів, що зумовлене людським фактором стосовно розуміння суспільно-небезпечної події в цілому та ролі кожного з її учасників зокрема.

Метою статті є дослідження та аналіз організаційно-підготовчих заходів пред'явлення особи для впізнання під час розслідування злочинів проти моральності.

Виклад основного матеріалу. Стосовно визначення поняття пред'явлення для впізнання звернемось до позицій науковців. Так, окремі з них вважають, що це слідча дія, яка полягає в тому, що свідкові, потерпілому, підозрюваному чи обвинуваченому пред'являється будь-яка особа чи предмет для визначення їх тотожності, відмінності чи подібності з тією особою чи предметом, який спостерігався ними раніше [10, с. 236]

Інші науковці в цьому ж розрізі зазначають, що впізнавання є одним з основних психічних процесів, який складається із сукупності стадій, об'єднаних загальною назвою – «процес формування показань впізнаю чого». Названі стадії взаємопов'язані і включають у себе: сприйняття об'єктів; запам'ятовування і збереження в пам'яті ознак сприйманого об'єкта; відтворення уявного образу, раніше сприйнятого; впізнавання пред'явленого для впізнання [3, с. 155]. Як бачимо, впізнавання

ґрунтується на загальних правилах психології людини, дослідження яких сприяє працівникам правоохоронних органів у проведенні цієї процесуальної дії.

Слід акцентувати увагу на тому, що можливість впізнання людиною різноманітних об'єктів матеріального світу, які якимось чином пов'язані з подією злочину, є безумовною вказівкою до виконання цього заходу. Адже психологічний процес впізнання об'єктів, які людина бачила раніше, використовується під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також у процесі оперативно-службової діяльності правоохоронних органів. Пред'явлення об'єктів для впізнання може використовуватися як тактичний прийом під час проведення допиту. Впізнання може відбутися під час проведення обшуку, коли до участі в ньому запрошують осіб (потерпілих, свідків), які добре знають ознаки розшукуваних об'єктів. Впізнання як психологічний прийом використовується під час проведення слідчого експерименту у вигляді перевірки показань на місці тощо [7, с. 47].

Ми підтримуємо позицію науковців, які сформулювали поняття пред'явлення для впізнання як слідчої дії, що полягає в пред'явленні особі об'єктів, які вона спостерігала раніше у зв'язку з подією злочину, з метою встановлення їхньої totoжності чи групової належності. У літературі відзначалося, що загальними підставами для пред'явлення для впізнання є: заява особи під час допиту про те, що вона може впізнати об'єкт, який спостерігала раніше, і добре пам'ятає його ознаки та відмінності; під час допиту особа називає лише загальні риси об'єкта, не може точно описати його відмінності, але висловлює впевненість, що зможе його впізнати, коли побачить [4, с. 183].

Стосовно поділу на види, ми поділяємо позицію Є.Д. Лук'янчикова, який розмежує пред'явлення для впізнання за суб'єктом (свідку, потерпілому в тому числі і малолітнім, підозрюваному, обвинуваченому) і за об'єктом (осіб і предметів) та зазначає, що на практиці зустрічаються інші види пред'явлення для впізнання залежно від об'єкту (тварин, птахів, приміщень, трупів, ділянок місцевості) [6, с. 19]. Відповідно до поділу за об'єктами нами було проведено відповідне дослідження.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволив встановити, що під час розслідування злочинів проти моральності для впізнання пред'являються такі об'єкти: найчастіше – живі особи (91%), значно рідше – різні речі (31%) та інше (приміщення, ділянки місцевості, тварини) (3%).

Акцентуємо увагу на тому, що в досліджуваній категорії кримінальних проваджень найскладнішим та об'ємним є пред'явлення для впізнання живої особи. Воно проводиться у випадках, коли:

– особа, яка підлягає пред'явленню, не була раніше відома тому, хто впізнає, але спостерігалася ним у зв'язку зі злочинною подією;

– той, хто впізнає, знав раніше особу, яка пред'являється, але не може повідомити про неї необхідних даних (наприклад, не може повідомити її прізвище та ім'я);

– особа добре знайома тому, хто впізнає, однак вона це знайомство заперечує [4, с. 185].

З огляду на зазначені статистичні дані особливу увагу слід приділити пред'явленню для впізнання осіб. Процес проведення впізнання складається з трьох етапів: підготовка до проведення; робочий етап (проведення впізнання); фіксація результатів. Стосовно організаційно-підготовчих заходів, то, дослідивши їх загальне визначення, надане К.О. Чаплинським [14, с. 34], та застосувавши його до злочинів проти моральності, нами визначено такі їхні елементи:

- попередній допит особи, яка впізнає;
- визначення місця, часу і способу проведення впізнання;
- створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії;
- визначення способу фіксації ходу і результатів впізнання;
- підбір статистів і понятих;
- підготовка необхідних науково-технічних засобів;
- забезпечення охорони злочинців, які знаходяться під вартою;
- інструктаж усіх учасників даної слідчої (розшукової) дії.

Щодо деяких з них висловимо свою думку. Г.І. Кочаров в основу процесу впізнання поставив розвиненість зорової і слухової пам'яті. З метою отримання об'єктивних результатів автор запропонував обов'язково відображати в протоколі попереднього допиту впізнаючого особливості зовнішніх ознак об'єктів, які будуть пред'являтися для впізнання. Він слушно звернув увагу практичних працівників на необхідність ретельного підбору понятих і статистів, інших учасників цієї слідчої дії, а з метою покращення її результативності пред'явлення для впізнання проводити в максимально стислі строки після події злочину [2, с. 8].

У результаті пред'явлення для впізнання свідок або потерпілий роблять заяву про впізнання або невпізнання особи, предметів, речей, що є нічим іншим як показаннями свідка. Тому, з метою забезпечення достовірності такого роду показань, які в окремих випадках мають важливе значення для висновків у справі, слідчий зобов'язаний неухильно дотримуватись тактичних правил допиту свідків під час впізнання. Такими правилами є: детальний допит свідка про прикмети і особливості предмета або особи до пред'явлення для впізнання і докладний запис показань у протоколі допиту; особа або предмет, що підлягають впізнанню, пред'являються для впізнання, не ізольовано, а серед інших осіб або аналогічних предметів. Інакше, в разі пред'явлення для впізнання тільки одного предмета або особи, свідок,

психологічно налаштований на процедуру впізнання, більше з бажання надати допомогу слідству, аніж з інших спонукань, впізнає пред'явлену особу або предмет, хоча фактично не впізнав його [9, с. 282].

Згідно з ч. 1 ст. 228 КПК України перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи [5].

Тобто під час попереднього допиту особи в обов'язковому порядку досліджуються питання первинного сприйняття нею об'єктів, впливу різнобічних об'єктивних та суб'єктивних чинників. До об'єктивних чинників належать умови, за яких відбувався процес сприймання події: її тривалість, динаміка, погодні умови, освітленість, технічні засоби спостереження тощо. Суб'єктивні фактори: психічний стан спокою або хвилювання, значущість ситуації для спостерігача, стан органів чуття, вік, стать, соціальний та професійний статус, інтелектуальний розвиток тощо. Під час допиту встановлюються питання, що стосуються зовнішності, мови, ходи особи, яка має впізнаватися, а також всі можливі ознаки, які характеризують людину як особистість. Під час допиту на запитання про можливість впізнання особи, яка раніше спостерігалася, має бути отримана лише позитивна категорична відповідь із зазначенням конкретних прикмет, які запам'яталися [1, с. 117].

Як бачимо, в ході зазначеного організаційно-підготовчого заходу з'ясовується ряд важливих обставин. Але, ведучи мову про розслідування злочинів проти моральності, слід розуміти, що під час нього необхідно загалом вирішити питання про можливість впізнання особою конкретної людини. Адже певні психологічні фактори, моральні правила можуть завадити самому процесу пред'явлення для впізнання вже під час робочого етапу.

Недарма Є.Д. Лук'янчиков зазначає, що впізнання припустимо розглядати як криміналістичну ідентифікацію, яка відбувається за ідеальними відображеннями (слідами пам'яті) зовнішніх ознак об'єктів. Під ознакою розуміють зовнішнє відбиття властивостей об'єкта. Якість – це те, що внутрішньо притаманне об'єкту та характеризує його. Сукупність властивостей об'єкта робить його якісно визначеним, індивідуальним. Протягом значного часу властивості об'єкта зберігаються незмінними, мають добру сталість, а ознаки його можуть відносно змінюватися. Це повинно враховуватися під час проведення пред'явлення для впізнання. Специфіка такої ідентифікації полягає в тому, що вона може здійснюватися лише тими особами, які особисто сприймали об'єкт; ідентифікованим виступає образ пам'яті об'єкта, який відбився у свідомості особи, що впізнає, та є недоступним для безпосереднього сприйняття іншими особами [8, с. 6].

Обов'язковим важливим елементом є визначення кола учасників та їх залучення до проведення слідчої дії. У підборі статистів, які не повинні мати різких відмінностей у зовнішності та одязі з особою, що пред'являється для впізнання, важливим є те, щоб статисти не були знайомі з підозрюваним чи потерпілим [1, с. 135]. Під час розслідування злочинів проти моральності можуть мати місце випадки, коли статисти не просто були знайомі з особою, яка впізнає, а отримували від неї послуги інтимного характеру, про що, звичайно, вони не повідомлять слідство. Тому дослідження можливих зв'язків між цими учасниками процесу є досить важливою умовою до проведення досліджуваної процесуальної дії.

Також важливе значення має визначення часу та місця проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Адже час її проведення визначається з урахуванням двох моментів: фактичної можливості його проведення і першочерговості, оскільки чим раніше воно буде проведено, тим більш інформативні будуть його результати, у зв'язку з тим, що пам'ять людини з накопиченням інформації втрачає поперемно. З огляду на це пред'явлення для впізнання слід проводити якомога швидше, щоб процес забування не позначився на його підсумки. Місце вимагає особливої підготовки тоді, коли необхідно забезпечити умови, що виключають візуальне сприйняття впізнаючого впізнаваним. В інших випадках пред'явлення для впізнання проводиться, як правило, в кабінеті слідчого [3, с. 155]. Слід погодитися з думкою Л.Д. Удалової, що у випадку потреби слідчий повинен провести пред'явлення для впізнання на тому місці, де особа, яка впізнає, спостерігала об'єкт, із відтворенням відповідної обстановки і аналогічних умов [11, с. 34].

Під час розслідування злочинів проти моральності можливість пред'явлення особи для впізнання у місці, де було вчинене кримінальне правопорушення, є недоцільним з огляду на сукупність факторів, що в даному випадку заважатиме особі, яка впізнає, досліджувати впізнаваного. Умовно кажучи – відволікати її.

Наступним заходом, що відіграє вагоме значення під час розслідування злочинів проти моральності, є створення сприятливих умов проведення пред'явлення для впізнання та дотримання нормативних приписів, що сприятиме результативності даної дії. Із цього приводу В.І. Фаринник наголошує на тому, що не завжди дотримується така обов'язкова умова, як пред'явлення осіб, які не мають

різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Нерідко особи, яких запрошує слідчий для участі в цій слідчій дії, мають зовні охайний вигляд, а в особи, яка підозрюється у вчиненні злочину та яку доставляють із слідчого ізолятора для проведення впізнання, відсутні шнурки та ремінь, голова поголена, є інші характерні ознаки, що свідчать про її перебування в місцях попереднього ув'язнення (інколи навіть забували зняти наручники). Подібні обставини недвозначно «натякають» свідку або потерпілому щодо суб'єкта «правильного» впізнання [13, с. 8].

Л.Д. Удалова перелічила об'єктивні фактори, які впливають на повноту, об'єктивність і правильність сприйняття об'єкта під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Вчений до них відносять метеорологічні умови (туман, дощ тощо); умови освітлення (сонячний день, штучне освітлення тощо); тривалість сприйняття; кількість об'єктів, що спостерігаються; місце спостереження; відстань до об'єктів тощо. Звертаючись до цього переліку об'єктивних факторів, які впливають на достовірність слідчої дії, Л.Д. Удалова прийшла до висновку, що деякі з них ускладнюють процес сприйняття (метеорологічні умови, освітленість, тривалість сприйняття), що вимагає від слідчого уважності в оцінці результатів, урахування умов, які ускладнюють сприйняття. У той час як інші вимагають проведення пред'явлення для впізнання, за рідким винятком, у тому ж місці і при такому ж розташуванні учасників, як і в момент сприйняття. До числа суб'єктивних факторів відносить психічний стан людини в момент сприйняття (хвилювання, страх), спрямованість уваги, тривалість сприйняття, фізичний стан (біль, недомагання), стан органів чуття [11, с. 20].

Висновки. Констатуючи зазначене, зробимо висновок, що пред'явлення особи для впізнання є важливою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування злочинів проти моральності. Це найбільш розповсюджений вид за об'єктом впізнання досліджуваної процесуальної дії. Серед організаційно-підготовчих заходів у досліджуваній категорії кримінальних проваджень найбільш важливими є попередній допит особи, яка впізнає; визначення місця, часу і способу проведення впізнання; створення оптимальних умов для проведення даної слідчої (розшукової) дії. Докладне проведення зазначених заходів дозволяє провести пред'явлення особи для впізнання максимально ефективно. Тому їх здійснення слідчим є обов'язковою умовою отримання нових доказів під час розслідування злочинів проти моральності.

Література:

1. Галаган В.І. Процесуальний порядок і тактика пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають: монографія. К.: КНУВС, 2007. 236 с.
2. Кочаров Г.И. Опознание на предварительном следствии: пособие для следователей. М.: Госюриздат, 1955. 56 с.
3. Криміналістика: учебник / М.В. Савельева, А.Б. Смушкин. М.: Издательство Издательский дом «Дашков и К», 2009. 608 с.
4. Криміналістика: навч. посіб. / Р.І. Благута, Р.І. Сибірна, В.М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. К.: Атіка, 2012. 496 с.
5. Кримінальний процесуальний Кодекс України від від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Лук'яничков Е.Д. Криминалистическая идентификация объектов по следам памяти. Донецк: Академия, 1998. 78 с.
7. Лук'яничков Є.Д. Пред'явлення для впізнання – засіб інформаційного забезпечення розслідування. Вісник кримінального судочинства. № 4. 2015. С. 46–53.
8. Лук'яничков Є.Д. Пред'явлення для впізнання: навч. посібник. Макіївка: Графіті, 1998. 104 с.
9. Настольная книга следователя / Под общ. ред. Г.Н. Сафонова. М.: Госюриздат, 1949. 879 с.
10. Советский уголовный процесс / Под ред. Н.С. Алексеева, В.З. Лукашевича. Л.: Изд-во Ленинградского университета. 1989. 458 с.
11. Удалова Л.Д. Влияние объективных факторов на результаты опознания. Криминалистика и судебная экспертиза. К., 1986. Вып. 32. С. 33.
12. Удалова Л.Д. Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. К.: Украинская академия внутренних дел, 1992. 25 с.
13. Фаринник В.І. Забезпечення прав та свобод людини при доказуванні у кримінальному провадженні. Європейські стандарти кримінального судочинства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 27 вересня 2013 р.). Донецьк: ДЮОІ МВС України, 2014. С. 6.
14. Чаплинський К.О. Тактика пред'явлення для впізнання: навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2007. 103 с.